

กระดาษสา

พี่ฟองคำ หล้าปิ่นตา แห่งบ้านอนุรักษ์กระดาษสา (ชาวมือ) กำลังคุยกับอ.ร่ำพัด แห่งม่อนฝ้าย ในงานสืบสานล้านนา

ทำมาจากมือ

แม่กระดาษทนาสีขาวหม่นพับกลับไปกลับมาหลายทบเป็นรูปยาวตามขวาง เรียกกันว่า 'พับสา' ทำรับตำราเก่าคร่ำคร่าที่คนรุ่นก่อนได้บันทึกสืบทอดไว้ให้คนรุ่นหลัง ผมได้พบเห็นตำรายาที่หมอสมุนไพรเก็บรักษาไว้ ปู่ของผมก็เก็บตำราวิชาอาคมเวทมนตร์คาถาต่อมาจากทวด บนแผ่นพับสาเขียนด้วยลายมือเป็นภาษาโบราณ มีรูปยันต์หลากหลาย มีรูปสิงห์ พญานาค เทวบุตร เทวดา ลายเส้นเขียนด้วยลวดลายที่ง่าย ๆ ไม่งดงามวิจิตรแต่ให้ความรู้สึกแบบพื้นบ้าน ดูขลังพิลึก จนไม่กล้าที่จะไปหยิบเปิดดูคนเดียว แม้พับสาที่ทำจากกระดาษสาเหล่านี้จะมีการทำกันมาอย่างยาวนานนับแต่โบราณกาล แต่กาลเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงพัฒนาไปของบ้านเรา การผลิตกระดาษด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่มาพร้อมกับแท่นพิมพ์อันทันสมัยได้ทำให้คนในยุคปัจจุบันไม่ค่อยจะรู้แล้วว่ากระดาษสาที่ทำมาจากมือเขากำกันอย่างไร

นี่ไง... ต้นสาที่ลอกเปลือกมาใช้ทำกระดาษสา

ปานตันเปา อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นหมู่บ้านที่ได้สืบทอดการทำกระดาษสามานานนับร้อยปี การเดินทางไปสะดวกตามทางถนนสายเชียงใหม่-สันกำแพงไปเรื่อย ๆ ก่อนจะถึงบ่อสร้างก็เลี้ยวซ้ายเข้าไปไม่กี่ร้อยเมตรก็ถึง ผมแวะเวียนไปบ้านตันเปาเป็นประจำ ไปคุยกับพี่ฟองคำผู้ที่มีชีวิตอยู่กับกระดาษสาตั้งแต่ลืมตาดูโลก

ช้อน...แตะ...เยื่อสา

วางเรียงซ้อน...ตากแดดจนแห้ง

ที่มาของ 'บ้านอนุรักษ์กระดาษสา' ในปัจจุบัน

การคิดค้นเสาะแสวงหาช่องทางที่จะให้กระดาษสาที่เริ่มถูกลืมเลือนไป ให้ยังอยู่ในความจำเป็นและการใช้ประโยชน์ของผู้คนในยุคใหม่เป็นสิ่งที่ท้าทายผู้มีจิตใจอนุรักษ์อย่างพี่ฟองคำเป็นอย่างยิ่ง

ตราบที่หัวใจยังเต้นร่า ทางชีวิตย่อมต้องเดินไป ช่องทางที่เกิดขึ้นนอกเหนือความคาดหมายแทบไม่

พี่ฟองคำ หล้าปิ่นตา สตรีผิวขาวร่างท้วม ใส่เสื้อผ้าพื้นเมืองรัดเอวแขนยาว นุ่งผ้าถุงทอมือ มีผ้าโพกหัว ยิ้มแย้มแจ่มใส พูดยกภาษาเมืองเหนือเสียงดังฟังชัด จัดของหน้าบ้านไปคยุไป

“เมื่อก่อนตอนเด็ก ๆ พี่โตมาก็เห็นพ่อแม่ทำกระดาษสา คนในหมู่บ้านก็ทำกันแทบทุกหลังคา ทำแล้วชาวบ้านแถบนี้และบ้านอื่น ๆ ก็นำไปใช้เขียนธรรมเขียนยันต์ ตำราพื้นเมือง คาถาอาคม ทำใส่เทียนสะเดาะเคราะห์ ทำตุ๊กทำโคมไฟตามวัด” พี่ฟองคำเล่าเรื่องราวการทำกระดาษมานานับแต่จำความได้

“ตอนเป็นเด็กก่อนจะไปโรงเรียนก็ต้องตีสาก่อน หากตีสากไม่เสร็จก็ไม่ได้ไปโรงเรียน พอโรงเรียนพักกินข้าวตอนเที่ยงก็มาตากกระดาษสา พอเลิกเรียนตอนเย็นก็มาตีสากต่อเรียนหนังสือชั้น ป. 4 แทบจะไม่จบ” พี่ฟองคำเล่าถึงภาพเด็กนักเรียนสมัยก่อนที่ไม่ได้เรียนกันในห้องเพียงอย่างเดียว การช่วยงานพ่อแม่ที่บ้านก็เป็นสิ่งที่เด็ก ๆ ทำควบคู่กันไปด้วย

พอเริ่มมีการนำเอากระดาษสาไปหุ้มร่ม ก็ทำให้มีการใช้กระดาษสามากขึ้น ชาวบ้านที่นี่ก็ทำกระดาษสาเพิ่มมากขึ้น แต่ต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงจากการใช้กระดาษสามาใช้ผ้าหุ้มร่มแทน ก็ส่งผลให้การทำกระดาษสาที่ต้องหยุดลง

“ทำกระดาษสาเสร็จแล้วก็ไม่มีคนนำไปใช้ทำอะไรก็ต้องหยุดทำเป็นธรรมดา” คำกล่าวอย่างเข้าใจธรรมชาติแต่ไม่ได้ทำให้สายใยแห่งความรักในคุณค่ากระดาษสาสะดุดหยุดตามไปด้วย

การเติบโตขึ้นท่ามกลางวิถีของกระดาษสาตั้งแต่เกิดที่ค่อย ๆ ซึมซับเข้ามาอยู่ในชีวิตจนเป็นความรักความผูกพันจนไม่ยอมให้สูญหายตายไปต่อหน้าต่อตา จึงเป็น

น่าเชื่อ “ชาวบ้านต้นเปายามเจ็บป่วยก็ไปรักษาที่โรงพยาบาลสวนดอก เงินค่าหมอค่ายาก็ไม่ค่อยจะมี ทางโรงพยาบาลก็รู้ว่าเป็นคนต้นเปาทำกระดาษสาจึงอยากช่วยเหลือโดยส่งกระดาษสามาใช้เป็นกระดาษซับเลือด ซับน้ำ ทำเฝือก รองกันคนไข้ ที่มารักษาในโรงพยาบาล ก็ช่วยให้ชาวบ้านได้ทำกระดาษสาต่อได้” พี่ฟองคำเล่าถึงช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่ไม่คาดคิด

การให้โอกาสของโรงพยาบาลได้ช่วยสืบต่อชีวิตให้กับกระดาษสาพื้นบ้านที่แทบจะสิ้นลมให้มีชีวิตขึ้น แม้ในปัจจุบันนี้โรงพยาบาลสวนดอกก็ยังใช้กระดาษสาจากบ้านต้นเปาอยู่เป็นจำนวนมาก

จากนั้นการสร้างสรรคกระดาษสาออกมาเป็นผลิตภัณฑ์ที่นำมาใช้กับสังคมในยุคใหม่ค่อย ๆ เพิ่มพูนขึ้นจากการแนะนำส่งเสริมจากศูนย์ส่งเสริมอุตสาหกรรมภาคเหนือส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งก็เกิดจากการแนะนำของลูกค้าที่มาซื้อทั้งจากในและต่างประเทศ ผสานกับการพัฒนาฝีมือและการสร้างสรรค์จากจินตนาการของตนเอง เปรียบเหมือนน้ำฝนที่ประพรมลงมายังต้นกล้าที่กำลังชูช่อไปให้แตกกิ่งแตกก้านออกดอกออกผลเต็มต้น

ผมไปเยี่ยมบ้านอนุรักษ์กระดาษสาครั้งใดก็พบว่ามีการคิดค้นแปรรูปกระดาษสาที่มีรูปแบบใหม่ ๆ ให้เข้ามาอยู่ในชีวิตประจำวันของคนในปัจจุบันนั้นมีมากขึ้นและมากขึ้นทุกวัน สมุดบันทึกเล่มเล็กเล่มใหญ่ สมุดจดเบอร์โทรศัพท์ กระดาษเขียนจดหมาย ซองจดหมาย สมุดใส่รูปภาพ กล่องใส่เครื่องสำอาง ถุงกระดาษ ส.ค.ส. นามบัตร ดอกไม้ประดิษฐ์ ริบบิ้น...หรือแม้แต่นำมาควั่นเป็นเชือกเส้นเล็ก ๆ

“ชาวบ้านทุกคนที่นี่ 200 กว่าหลังคาเรือนก็มีงานทำ บางคนก็มาทำที่บ้านนี่ บางคนก็เอาไปทำที่บ้าน ก็ทำให้มี

รายได้พอได้อยู่ได้กินกัน เมื่อพ่อแม่ทำ
ลูก ๆ หลาน ๆ ในหมู่บ้านก็ยังคงได้
เห็นได้สัมผัส ก็คงจะค่อย ๆ ซึมซับ
ความรู้การทำกระดาษสาให้สืบทอดกัน
ต่อไปได้ พี่ก็ว่ามีแต่ดีกับดี” ผลที่พี่
พองคำได้เห็นนั้นไม่ใช่แค่เพียงครอบครัว
ตัวเองเท่านั้น

สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปไม่มากนัก

เห็นจะเป็นกรรมวิธีในการทำแผ่นกระดาษสา

ผมเดินเข้าไปทางหลังบ้านที่พองคำ ชาวบ้านทั้ง
คนหนุ่มคนสาว ผู้ใหญ่ทั้งชายหญิง กำลังสาละวนกับการ
ตัดแผ่นกระดาษสาบ้าง ทากาว เข้าปกเข้าเล่มสมุดบันทึก
ระคนกับเสียงหัวเราะพูดคุยหยอกล้อกันเสียงดัง ผมชะงัก
หน้าเข้าไปทักทายว่า ‘ม่วนแต่เนื้อ’ ทุกคนเงยหน้าส่งยิ้มให้

ผมเดินต่อไปอีกนิดเห็นเปลือกต้นสาที่ลอกออกแล้ว
ตากแห้งสีน้ำตาลกลมเม็ดกรวมไว้เต็มห้องที่ฝาตีซี่ด้วยไม้ไผ่
ถัดห้องนี้ไม่มีต้นสาสองต้นพุ่มโต ที่โคนต้นสามีตะแกรง
สำหรับทำกระดาษสาตั้งพียงยาวนับร้อยอัน

หลังบ้านที่พองคำถูกปรับเป็นโรงทำกระดาษสาแบบ
ง่าย ๆ ถังน้ำมัน 200 ลิตร ถูกแปลงมาใช้ต้มเปลือกต้นสา
ป่าที่ดูแลการต้มบอกว่าต้องเอาเปลือกสาไปแช่น้ำไว้ก่อน 1 คืน
ก่อนจึงนำมาต้มให้เปื่อย จากนั้นจึงนำไปล้างให้สะอาด ถ้า
เป็นสมัยก่อนก็จะเอาไปทุบด้วยฆ้องไม้จนละเอียด เดียวนี้ก็
มีเครื่องไม้ขนาดเล็กช่วยผ่อนแรง พอเปลือกสาละเอียดได้ที่
ก็นำไปทำเป็นแผ่นกระดาษต่อไป

การทำกระดาษสานั้นทำได้สองแบบเรียกตาม
อากัปภิกิริยาของคนทำว่า แบบซ้อนกับแบบแตะ

นำเยื่อสาที่ทุบหรือม่จนละเอียดแล้วใส่ลงไป
ถึงน้ำสีเหลือง ใช้ไม้คนในถังให้เยื่อสากระจายตัวในน้ำให้ทั่ว
เสมอกัน สองมือจับขอบตะแกรงตักที่ทั้งสองด้านซ้อนดักเยื่อ
สาที่ผสมอยู่ในน้ำแล้วยกขึ้น รอให้น้ำไหลออกจนหมดก็จะ
เหลือเพียงเยื่อสาที่ติดแน่นอยู่ในตะแกรง ยกไปตั้งตากแดด
จนแห้งนำมาลอกแผ่นกระดาษออกจากตะแกรงก็จะได้
กระดาษสาแบบซ้อน

ส่วนกระดาษสาแบบแตะนั้นต้องนำเอาเยื่อสาที่บด
ละเอียดแล้วมาชั่งน้ำหนักเพื่อให้กระดาษสาแต่ละแผ่นมี
ความหนาเท่า ๆ กัน ใส่เยื่อลงในตะแกรงตักที่วางอยู่ในถัง
น้ำโดยที่ขอบตะแกรงโผล่พ้นน้ำเล็กน้อย ตะแกรงแบบแตะ

ลอกออกมากลายเป็น
แผ่นกระดาษ

ผลิตภัณฑ์จากกระดาษสา... นานับน้ำใช้

จึงถูกออกแบบให้ขอบตะแกรงสูงกว่าตะแกรงแบบซ้อน ใช้
มือกระจายเยื่อสาลงกับน้ำในตะแกรงแล้วใช้หลังมือแตะให้
เยื่อสากระจายอย่างเสมอกัน ยกตะแกรงขึ้นรอให้น้ำไหล
ผ่านลงไปจนหมดเยื่อสาแบบสนิทอยู่ก้นตะแกรง นำไปตั้ง
ตากแดดจนแห้งแล้วนำมอลอกออกก็จะได้แผ่นกระดาษ
แบบแตะ

ตะกอนนั้นแผ่นกระดาษสาที่ได้ออกสีขาวหม่น ๆ
ตามธรรมชาติของสีเปลือกต้นสาที่ต้มแล้วเท่านั้น แต่ใน
ปัจจุบันมีการใส่สีให้เป็นสีต่าง ๆ ได้ตามต้องการ มีการใส่
กลีบดอกไม้ ใบไม้เพิ่มความงามขึ้นอีกมีใช้น้อย

“วิธีทำในแบบพื้นบ้านที่ต้องมีใจรักต้องอดทน ขึ้นอยู่
กับสภาพอากาศที่เป็นใจด้วย ถ้าฝนตกก็ทำกระดาษสาไม่ได้
ไม่มีแสงแดดให้ตากสา ดีที่ชาวบ้านที่นี่ทำมาควบคุมกันไป
หน้าผืนก็ทำนา ปลูกข้าวไว้กิน แล้วนาก็มาทำกระดาษสาต่อ
เด็กรุ่นใหม่ส่วนมากใจไม่รักไม่หนักแน่น มีความอดทนน้อย
เขาเข้ามาสนใจทางนี้น้อย” เสียงบ่นของพี่พองคำที่สะท้อน
ไปถึงระบบการศึกษาที่มีผลต่อการสร้างเด็กรุ่นใหม่ของเรา
ในปัจจุบัน

สิ่งหนึ่งที่พี่พองคำพยายามทำคือการส่งเสริมเด็ก
รุ่นใหม่คนไหนที่สนใจจริงอยากมาเรียนการทำกระดาษสา
มาเรียนได้เลย โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายแต่อย่างใด เป็นการ
ทำเพื่อเป็นวิทยาทาน ที่ผมเห็นไม่เพียงเท่านั้น ทุกวันนี้มี
กลุ่มชาวบ้านจากที่ต่าง ๆ มาดูงานที่นี่บ่อยครั้ง หลายครั้ง
ก็ได้รับเชิญไปให้ความรู้ในที่ต่าง ๆ มากมาย ใจพี่พองคำ
หวังว่าศิลปหัตถกรรมที่เป็นอาชีพอันเก่าแก่นี้จะมีการพัฒนา
ไปไม่หยุดยั้ง และได้รับการสืบสานจากคนรุ่นหลังต่อไป

...รอยยิ้มอย่างมีความหวังของผู้หญิงเก่งคนนี้ ทำให้
หัวใจผมยิ้มอย่างมีความหวังไปด้วย

